

XIII. LES PESTES DEL SEGLE XV. LA PROFESSIÓ. ALTRES ASPECTES

*1. Els brots de pesta - 2. Alguns aspectes globals de la medicina i la sanitat medievals -
Aproximació al coneixement de la durada de la vida a Catalunya
a l'Edat Mitjana – Notes*

1. ELS BROTS DE PESTA

La gran pesta de 1348 anà seguint amb rebrots durant més de tres segles i mig. Alguns d'ells foren particularment greus i van ser de fet una de les causes de la decadència biològica del país. Estan relativament documentats. A vegades estaven també amplificats en els seus efectes per la coincidència d'èpoques de fam per males collites i de guerra. Creiem que aquest és un factor important que ajuda a explicar el baix to vital de Catalunya durant alguns segles. Tot i que hi ha més coses per explicar-ho --que no són contradictòries sinó complementàries-- pensem que aquest és un punt essencial. També fóra una mica coincidència que la revifalla no arriba fins el segle XVIII i l'últim brot important de pesta és el de 1720. Clar que Catalunya no tenia pas l'exclusiva de les pestes i en altres llocs les coses anaven més bé.

Centrant-nos en les del segle XV, objecte d'aquest capítol, i a més del fet en part endèmic, Viñas diferencia 19 brots, a vegades poc separats, i alguns bastant perllongats. Les xifres que tenim, de fonts diferents, són relativament homologables, i semblen bastant certes. El Manual de Novells Ardits i les Rúbriques d'En Bruniquer són fonts útils de dades, recollides després per Viñas i per Salamero (1), i sotmeses a avaluació crítica per Ribas i Pontí (2).

Comencem amb el brot de 1408, els de 1410 i 1413, en que a les epidèmies se sumen terratrèmols, i altres. La primera grossa sembla ser la de 1448: el 24 de maig hi hagué un terratrèmol i les primeres morts per la pesta (3). Recordem que el segle XV fou l'última època de grans terratrèmols a Catalunya.

Pocs anys després comencen els grans brots. El juny de 1456 apareix un cometa que alarma la població i s'accepta com un mal auguri. L'any següent tenim gran

pesta i el 1458 mor el rei Alfons i el seu successor portarà a Catalunya a una dura guerra civil, que els catalans perdrem. Cal dir, però, que si des del punt de vista del poder els catalans vem perdre, des del punt de vista social els problemas eren molt més complexos. La pesta de 1457 està ben documentada, demogràficament per nombre de morts, de maig a desembre. A la ciutat de Barcelona, que és d'on tenim més dades, es comptabilitzen un mínim de 3.090 morts amb una agulla de més de 40 defuncions diàries a finals de juliol. El màxim és el 26 de juliol amb 48 i s'arriba als 40 casos en altres quatre dies. El brot s'acaba el mes de desembre (4).

Al cap de vuit anys torna amb més violència. Hi ha la guerra contra Joan II i a més es pateix fam. Entre octubre de 1465 i el juliol de 1466 Ribas accepta una xifra de 3.805 defuncions per pesta. El màxim és en el mes de febrer amb 720 casos.

El tercer gran brot del segle tarda nou anys més, entre el 10 d'agost de 1475 i el 3 d'octubre de 1476. Ribas accepta 2.116 defuncions. L'estrall no fou tan violent com els anteriors i només un dia, el 29 de maig, s'arriba a les 20 defuncions per la glànola. Semblant en virulència, però de menys durada, és el brot de 1483. De 15 de març a 23 de setembre es compten 1.397 morts, amb un màxim de 26 defuncions el dia 27 de juny. Remarquem doncs que hi ha brots a predomini estival i altres hivernal (5).

En la mateixa línia segueix el brot, més virulent, de 1489-1490, ---de 5 de novembre de 1489 a 7 de setembre del 1490-- amb un total de 3.755 defuncions. En el mes de juny la mitjana diària supera les 50 defuncions, amb un pic de 67 el dia 4 de juny. Seguiran encara dos brots més petits els anys 1494, amb 579 defuncions, i 1497, amb 66 òbits per pesta. Però just començat el segle següent, el 1501, tornem a trobar un altre brot amb 2619 defuncions. I les coses seguiran al llarg de tot el segle XVI, superant àmpliament com a mínim en tres episodis les xifres anteriors, fins al gran desastre de 1589 amb més d'onze mil morts.

Si tenim en compte que la població de Barcelona en el segle XV devia estar cap als 30.000 habitants veiem que tres vegades en poc més de quaranta anys (1457, 1465 i 1489-90) la ciutat fou víctima d'un estrall epidèmic que s'endugué cada vegada com a mínim el 10 % de la població. I entremig encara alguns altres més petits. A la resta de Catalunya, amb menys dades concretes, les coses anaven per l'estil. Això pot explicar en bona part la davallada vital d'un poble, el seu aclaparament. I, com ja s'ha dit, les coses encara van empitjorar durant dos segles més.

2. ALGUNS ASPECTES GLOBAIS DE LA MEDICINA I LA SANITAT MEDIEVAL

Hi ha molts aspectes que tenen importància per a la salut humana, la seva conservació i recuperació, i que solen ser considerats de manera més col·lateral en els textos clàssics d'història de la medicina. Són aquells que no estan tan

immersos dins del nucli central de la medicina, és a dir la clínica i la terapèutica, també la prevenció, però que tenen un valor evident per a la salut, tot i que poden tenir un enfocament més multidisciplinari.

Així alguns poden ser analitzats tant des de punts de vista directament relacionats amb la medicina, com de forma totalment allunyada, amb enfocaments més socials, econòmics, administratius, jurídics, o de tipus ben diversos.

Tot i que experimenten modificacions importants al llarg del període s'ha preferit fer-ne una visió global, per a no trencar-los en al·lusions massa curtes que els farien perdre part de la visió de conjunt.

Alguns estan més relacionats amb l'organització de la medicina, des de la regulació de l'exercici, i les seves diverses modalitats, i les titulacions, fins a activitats que amb visió d'avui en podríem dir més especialitzades. També algunes malalties focalitzades, a part de la lepra ja esmentada.

Altres tenen més relació amb una visió global de la salut, en part ja vista en els Règims de Sanitat, que volien ser tractats del que, molts segles més tard, seran el manuals de salut, amb caire divulgatiu, des dels «El Médico de sí mismo» als llibres de «Medicina Natural», (del Buchan al Vander, per a resumir). Però alguns punts tenen també una repercussió hospitalària important, com és el cas de l'alimentació. Encara les qüestions amb relació amb la durada de la vida.

Alguns coneixements més especialitzats

1. Alguns aspectes en relació a la Medicina Legal. La Medicina Legal: les desuspitacions. Informes legals. Autòpsies. Dret Mèdic

En aquest camp la informació és relativament abundosa i rellevant. D'una banda des del punt de vista del dret mèdic (legislació que té incidència en la medicina). Hi ha normes sobre alguns aspectes de l'exercici al Llibre dels Jutges, visigòtic, però que aquí va tenir la seva vigència durant alguns segles, i més tard a partir dels Usatges. O sigui hi ha textos legals amb repercussions sobre la medicina. Ja s'han esmentat.

L'altre aspecte és el de la *medicina forense*, bé sigui en l'estudi de la mort violenta, per medi de l'examen extern o les autòpsies, bé sigui en peritatges de lesions o malaltia mental. En aquest cas els metges o cirurgians rebien el nom de *desuspitadors*. L'estudi de Manuel Camps Clemente sobre la mort violenta a Lleida a la Baixa Edat Mitjana, mitjançant l'estudi dels protocols de la Paeria, és ben definidor, i ens permet conèixer la realitat social de la violència en el nostre medi (6). Els homicidis, algun cas de possible suïcidi; la violència domèstica; la violència ciutadana (baralles); hi són extensament representats. També alguns casos de maltracte infantil, infanticidi.

Tanmateix hi ha un altre tipus de violència, amb lesions o mort, en aquest cas la que es practica per *ordre d'un tribunal*, sigui una pena de mort, una execució, o bé la pràctica de la tortura, *el turment*. També en aquest cas Manuel Camps Clemente ha fet una aportació important pel seu coneixement, amb una anàlisi àmplia i suficient (7). Són les lesions com a càstig.

Explica de manera colpidora les vexacions que poden arribar a fer-se, en nom de la justícia, tot i que cal considerar els costums de l'època. Explica les diferents gradacions, que classifica en: Turment indagatori, amb vuit formes diferents de pressionar per obtenir una confessió. Després segueix el turment punitiu, o suplici, que no ha de ser mortal: assots, mutilacions, escarni públic i galeres. Després la pena de mort, amb set sistemes diferents d'execució. És una lectura que demostra la capacitat de violència de l'home, sobre el cos humà dels altres.

El turment, previ a la sentència (turment indagatori).

S'aplicava per a obtenir la confessió del delicte. Camps n'explica vuit graus diferents. El primer és la simple "por del turment", amb la que a vegades n'hi ha prou. Diu Camps: "La decisió de fer por de turment era més freqüent quan el reu era dona i encara més si era prenyada" (8). El primer grau de turment era el lligament de braços. El segon era el de la roda, que distenia les articulacions i podia provocar, a més del mal físic, seqüeles greus. Més enllà hi havia el "turment del foc", aplicat als peus. Seguia el "turment del guant", molt dolorós i invalidant, provocant fractures dels ossos de les mans. Encara hi havia el turment de l'aigua, el del polze (se suspenia tot el pes del cos lligant només el dit gros de la mà), i el boxament de cames, documentat en un sol cas. S'esclafaven les cames amb tascons de fusta (9).

El turment com a pena, punitiu o suplici

El més freqüent eren els *assots*. Les *amputacions* podien ser un altre càstig no excepcional. Així tallar les orelles "eixorellar", més en reincidents; tallar o "toldre" la mà, més en cas de baralles amb lesions; amputació total o parcial de la llengua, en cas de blasfems; la mutilació del penis, en cas de violació; l'exposició a escarni públic en una gàbia, o bé la pena de galeres, més en commutacions de la pena de mort, i més a partir del segle XVI.

El suplici mortal (pena de mort)

Tenia diverses varietats. La més freqüent era la suspensió a la *forca*. Hi havia forques a gairebé totes les viles d'una certa importància, i s'aplicava amb facilitat. També la *submersió*, en el cas de Lleida en el Segre. Seguia la *cremació*, que s'aplicava a heretges (sarrains, i jueus), i als acusats de bruixeria, més en segles postmedievals. Alguns eren cremats vius; altres, si es penedien a última hora

o es convertien, eren penjats a la forca i només es cremava el cadàver. La mort per asfíxia, a *garrot*, es feia amb un dogal de cànem, que s'anava estrenyent fent donar voltes a un garrot de fusta.

La fragmentació del cos, tenia diversos sistemes: el *degollament*; la *decapitació* que es podia acompanyar de l'exposició del cap, sobre d'una llança o pica; a vegades també en una gàbia. Més mutilant encara era l'*esquarterament*, fos del cadàver, o en viu, sovint després de ser arrossegat pels carrers, lligat a la cua d'un cavall. L'encarregat d'aplicar aquestes crueltats era el "saig" o botxí".

Camps aporta algunes dades numèriques. En els segles XIV i XV recull 59 processos en que s'aplica turment, d'ells 49 en homes i 10 en dones. Els turments aplicats amb més freqüència eren els de la roda (56 %), el foc (13 %) i després la por de la roda i el lligament de braços (7 % en cada cas) (10).

Les desuspitacions

És un altre punt en el que hi ha intervenció de metge o cirurgià, a vegades més d'un. Es tracta d'informes mèdico legals sobre mort o amb més freqüència, sobre ferides. S'avaluava el dany que s'havia fet, és a dir un precedent de l'actual avaluació del dany corporal. El tema podia ser complex i calgué una regulació. Els consellers de Barcelona van resoldre, el juny de 1322, que qualsevol metge que fos designat per a "dessuspitar" algun ferit, havia de jurar que ho faria "bé i lleialment", sense rebre cap diner de ningú, ni abans ni després. Pocs anys més tard es va fixar una taxa única, la mateixa sempre, de 10 sous barcelonins per cada peritatge d'un ferit (11).

Un altre aspecte: el dret de metges o cirurgians de portar armes.

Els ciutadans no podien anar armats dins de la ciutat. Calia un permís exprés. En algun cas es concedeix a metges, per ells i el seu acompanyant, perquè han de sortir a tothora i cal que es puguin protegir. Així en el cas del cirurgià Pere Saconomina l'any 1329, o el metge Bonanat el 1331 (12).

2. Alguns aspectes en relació amb la patologia pel treball

A l'Edat Mitjana ja hem trobat algunes dades sobre problemes per a la salut relacionats amb l'activitat laboral. Són antecedents de la medicina del treball. Els trobem en dues vessants. D'una banda els accidents de treball, amb resultat de mort. D'altra les molèsties o danys que poden causar algunes activitats als ciutadans.

Sobre el primer punt, el de les morts per accident, hi ha tres casos, investigats per Manuel Camps Clemente, en l'anàlisi dels arxius de la paeria de Lleida, on es documenten quatre accidents mortals (13).